

Sultânî Hukuk ve Fatih'in Kanunları", *SBFD*, XIII/2 (1958), s. 102-126; a.mlf., "Örf", *İA*, IX, 480; Adnan Güriz, "İngiliz Hukukunda Örf ve Âdet Kaidelerinin Meriyeti Meselesi", *Adalet Dergisi*, LIV/1-2, Ankara 1963, s. 49-53; Mohamed el-Awa, "The Place of Custom ('Urf) in Islamic Legal Theory", *IQ*, XVII/3-4 (1973), s. 176-182; Abdülkadir Şener, "İctimai Üsul-i Fıkh Tartışmaları", *AÜ İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, V, Ankara 1982, s. 231-247; Muhammad Y. Faruqi, "Consideration of 'Urf in the Judgements of the Khulafâ' al Rashidun and the Early Fuqahâ'", *The American Journal of Islamic Social Sciences*, IX/4, Herndon 1992, s. 482-498; Mohammad Zain bin Haji Othman, "The Status of 'Urf in Islamic Law", *ILIJM Law Journal*, III/2, Selangor 1993, s. 40-51; B. Johansen, "Coutumes locales et coutumes universelles aux sources des règles juridiques en droit musulman hanéfite", *Alsl.*, sy. 27 (1993), s. 29-35; G. Libson, "On the Development of Custom as a Source of Law in Islamic Law", *Islamic Law and Society*, IV, Leiden 1997, s. 131-155; a.mlf., "Urf", *EI²* (İng.), X, 887-888; J. Schacht, "Şeriat", *İA*, XI, 433-434.

İBRAHİM KÂFİ DÖNMEZ

Osmanlı Devleti'nde. Bir hukuk terimi olarak örf padişahın yönetme ve icra etme yetkisini ifade eder. Padişahın emir ve fermanlarıyla oluşan hukuka da "örfi hukuk" adı verilir. Örfi hukuk bir kanun hukukudur. Dîvân-ı Hümâyûn'da örfi hukuktan sorumlu üye olarak yer alan nişancıya "müftî-i kânûn" denilmesinin sebebi de budur. İslâm hukukunun kaynaklarından olan örf ile örfi hukukun esas olan örf arasında yakın bir alâka vardır. Ebû'l-Berekât en-Nesefî'den başlayarak Sirâceddin el-Gaznevî el-Hindî ve bunlardan nakleden İbn Âbidîn'e kadar örf "akıl yoluyla herkesin benimsemiş olduğu, insan tabiatına uygun olan şey" diye tanımlanmıştır. Benzer tanım Seyyid Şerîf el-Cürcânî'de de yer alır (*et-Ta'rifât*, "urf" md.). Osmanlı kaynaklarında örfi hukuk anlamına gelecek şekilde örf kelimesine ilk defa yer veren Dursun Bey, şer'î hukuku "vahye ve nakle dayanan hukuk" şeklinde tanımladıktan sonra örfü şöyle tarif eder: "Yani bu tedbir ol mertebe olmazsa belki mücerret tavr-ı akl üzere nizâm-ı âlem-i zâhir için meselâ tavr-ı Cengiz Han gibi olursa sebebine izâfe ederler, siyâset-i sultânî ve yasağ-ı pâdişâhî derler ki örfümüzce ona örf derler" (*Târîh-i Ebû'l-Feth*, s. 12). Dursun Bey burada örfi hukuk tabirini de ğil örf kelimesini kullanmış ve örfü bu genişlikte bir anlam yüklemiştir. Bu tanımda vurgulanan ilk unsur fukahânın da örfü tanımlarken öne çıkardığı akıl unsurudur ve her iki tanımın ortak noktası akla yapılan atıftır. İkinci tanımda ayrıca devlet başkanının iradesinden söz edilmiştir

ki bu, örf ve âdet hukukuyla örfi hukuku birbirinden ayıran temel ölçüttür.

Örfi hukukun sadece Osmanlılar'a has olmadığı, diğer Türk ve İslâm devletlerinde de bulunduğu bilinmektedir. "Töre, tüzük, yasa, yasak" tabirleri İslâmiyet'ten önce ve sonra kullanılmaya devam etmiştir. Uygurlar'da bunların yanında **yang**, **yusun** ve "devlet örfü" mânasında **il yangı** terimleri kullanılmıştır (İzgi, s. 76). Memlûkler'de, İran'da ve Hindistan'daki İslâm devletlerinde farklı adlar taşısa da bir örfi hukukun varlığı bilinmektedir. Malaya adalarında görülen ve adına "adat hukuku" denilen bir örfi hukuk çeşidi de belirtilmelidir (*İA*, I, 130).

Osmanlı örfi hukukunun şer'î hukukun karşısında laik bir yapı arzettiğinin ileri sürülmesi isabetli değildir. Örf sultanın sınırsız yasama yetkisi anlamına da gelmez. Esasen İslâm hukuku örf ve âdet, sedd-i zerâi', maslahat ve istihsan gibi hukuk kaynaklarıyla devlet başkanı veya kanun koyucuya yasama alanında geniş yetkiler vermiştir. Yine ta'zîr gibi ceza hukuku, tekâlif-i örfiyye gibi vergi hukuku, mîrî arazi gibi eşya hukuku ve anayasa hukukuyla idare hukuku alanlarında ülke ihtiyacının ve kamu düzeninin gerektirdiği düzenlemeleri yapmak devlet başkanına bırakılmıştır; İslâm hukuk literatüründe buna "siyâset-i şer'iyye" adı verilir. Diğer taraftan İslâm dininde ruhban sınıfının olmaması, devletin inanç ve ibadetlere büyük oranda karışmaması sebebiyle sekülerizm ya da laisizme ihtiyaç duyulmamıştır. Osmanlı hukuk yapısında sekülerlik veya dinle devletin bağımsızlığından söz etmek yerine yasama alanında padişahın şeriatın kendisine tanıdığı yetkileri ne ölçüde kullandığından bahsetmek daha isabetlidir. Bu çerçevede değerlendirildiğinde Osmanlı örfi hukukunun zaman zaman suç-ceza dengesini gözetmeyen ağır ta'zîr cezaları ve kardeş katli uygulaması gibi bazı istisnalar dışında İslâm hukuk sistemi içinde bulunduğu görülecektir.

Osmanlı Devleti'nde örfi hukukun ortaya çıkışının İslâm hukukunun teşekkül biçimiyle ve Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasî, idarî ve hukukî şartlarla yakın ilişkisi bulunmaktadır. Emevîler'in hilâfet idaresini saltanata çevirmesiyle birlikte fukahânın ilmi çalışmalarını daha ziyade özel hukuk alanında yoğunlaştırması, anayasa ve idare hukuku gibi kamu hukuku alanlarında zamanla oluşan boşlukların devlet başkanlarınınca doldurulması sonucunu doğurmuştur. Devlet adamları çok

defa hukukçuların kendilerini sınırlayacak çözümleriyle bağlı kalmak istememiştir. Diğer önemli bir sebep olarak ictihad kapısının kapandığı kanaatinin yaygın biçimde yerleşmesi gösterilebilir. İslâm hukukunun nas tarafından ayrıntılı şekilde düzenlenmemiş alanlarda devlet başkanına belirli bir takdir hakkını tanımış olması, Osmanlı padişahlarına ta'zîr grubu suç ve cezaların tesbiti ve tekâlif-i örfiyye denilen vergilerin konması hususunda uygun bir zemin hazırlamıştır. Yine Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasî, malî, idarî ve askerî şartlar devletin bu şartlara uygun hukukî düzenlemeler yapmasını gerektirmişti (Ayдын, s. 76-77).

Şer'î hukukun nastan kaynaklanan kuralları değişmez nitelikte iken örfi hukuk kuralları bütünüyle değişebilir niteliktedir. Hezarfen Hüseyin Efendi'nin *Telhîsü'l-be-yân*'da belirttiği gibi (s. 118), "Her asrın bir örfü ve her örfün bir muktezâsı olur". Zorunluluk ve ihtiyaçlar sonucu şekillenen hukukî esaslar padişah iradesinin bunlara eklenmesiyle kanun haline gelmekte ve uygulamaya girmektedir. Padişahlar tarafından konulan kanunların yürürlük süreleri de kural olarak bunların saltanat süreleriyle sınırlıdır. Her padişah değişikliğinde kalması istenen kanun ve imtiyazların yenilenmesi gerekmektedir.

Klasik dönemde askerî (yönetenler) ve reâyâ (yönetilenler) denilen iki gruptan meydana gelen Osmanlı toplumunda askerîler de ehl-i şer' ve ehl-i örf adıyla ikiye ayrılmıştı. Padişahın idarî, icraî ve askerî yetkilerini temsil eden ve kullanan ulemâ dışında kalan görevlilere ehl-i örf adı verilmişti. Seyfiye ricâlî de denilen ehl-i örf daha çok lok menşeli olan, Enderun veya Acemi Oğlanları Mektebi'nden yetişip sadrazamlığa kadar yükselebilen yöneticilerden oluşmakta idi (bk. EHL-i ÖRF). Osmanlı hukukunun ve İslâm hukuk tarihinin ilk resmî tedvini olan *Mecelle*'de örfle ilgili birçok madde bulunmaktadır. *Mecelle* hukukî bir kaynak olarak örf ile âdet arasında bir fark olmadığını, "Âdet muhakemdir, yani hükm-i şer'îyi ispat için örf ve âdet hakem kılınır" maddesiyle göstermiştir.

XIV ve XV. yüzyıllarda etkin biçimde kullanılan örfi hukuk özellikle XVI. yüzyıldan itibaren etkinliğini yitirmeye başlamış ve şer'î hukukun hâkimiyeti pekişmiştir. Bazı kanunnâme maddelerinde nişancılar tarafından yapılan, "Emr-i şer' muteberdir; kanunu yoktur" şeklinde tashihler yer almaya başlamıştır. Ehl-i şer' ile ehl-i örf arasındaki mücadelenin, diğer bir ifadeyle yü-

rütme ile yargı güçleri arasında egemenlik alanını genişletme mücadelesinde şer'î hukukun temsilcilerinin gittikçe daha etkili hale geldiği görülmektedir.

Örf ve örf-i ma'rûf tabirleri "işkençe" anlamında da kullanılmıştır. Kelimenin Arapça tef'îl babından kazandığı mânada tehdit etme ve korkutma anlamları da mevcuttur. Osmanlılar'ın isimlendirmesi bu kökene dayanıyor olmalıdır. Kanunnâmelerde örfün bu anlamda kullanılmasına örnek olarak II. Bayezid'in *Umumi Osmanlı Kanunnâmesi*'nde, "Ve eğer örfle bir kimesnenin hırsızlığı sabit olursa kadı olan ehl-i örfle hüccet vere" (Akgündüz, II, 44), *Aydineli Siyasetnâmesi*'nde, "Ve şol yerde ki şer' ile sabit olmayıp örf ile ola, mezkûr siyasetnâme mücibince hırsızın hakkından geleler" (a.g.e., II, 169) ifadeleri verilebilir. Mühimme defterlerinde ve şer'îye sicillerinde örfün bu anlamda kullanımı yaygındır (Akman, s. 83-87).

BİBLİYOGRAFYA :

Kanunnâme-i Sultânî ber Müceb-i 'Örf-i 'Osmanî (nşr. R. Anhegger - Halil İnalıcık), Ankara 1956, tür.yer.; Tursun Bey, *Tarih-i Ebû'l-Feth* (nşr. A. Mertol Tulum), İstanbul 1977, s. 12; Hezârfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-beyân fî Kavânîn-i Âli Osmân* (haz. Sevim İlçürel), Ankara 1998, s. 118, 198, 205; İbn Âbidîn, *Mecmû'atü resâ'ilü İbn 'Âbidîn*, [baskı yeri ve tarihi yok] (Dârü ihyâ't-türâsî'l-Arabî), II, 112-145; Barkan, *Kanunlar*, s. XIII-XX, ayrıca bk. İndeks; a.mlf., "Osmanlı İmparatorluğu Teşkilat ve Müesseselerinin Şer'iliği Meselesi", *İl Hukuk Fakültesi Mecmuası*, XI/3-4 (1945), s. 218; Sadri Maksudi Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk*, İstanbul 1947, s. 79, 288, 400; U. Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law* (ed. V. L. Ménage), Oxford 1973, s. 168-171; a.mlf., "Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun ve Şeriat" (trc. Selahattin Eroğlu), *ÂCİFD*, XXVI (1983), s. 633-652; Özkan İzgü, *Uygurların Siyasi ve Kültürel Tarihi: Hukuk Vesikalarına Göre*, Ankara 1987, s. 76; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, İstanbul 1990-96, I-IX, tür.yer.; Yasemin Işıқтаç, *Hukukun Kaynağı Olarak Örf ve Adet Hukuku*, İstanbul 1992, tür.yer.; M. Afif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul 2005, s. 69-81, ayrıca bk. tür.yer.; H. Gerber, *Islamic Law and Culture: 1600-1840*, Leiden 1999, s. 105-115; J. R. Bowen, *Islam, Law and Equality in Indonesia: An Anthropology of Public Reasoning*, Cambridge 2003, tür.yer.; Mehmet Akman, *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması*, İstanbul 2004, s. 59-61, 83-87, 124; Halil İnalıcık, "Osmanlı Hukukuna Giriş", *SBFD*, XIII/2 (1958), s. 102-126; a.mlf., "Örf", *İA*, IX, 480; Mustafa Avcı, "Hukuk Tarihimizde Hukuka Aykırı Deliller Sorunu: İşkençe (Örf-i Maruf Uygulaması)", *TDA*, sy. 147 (2003), s. 45-76; Adnan Koşum, "Osmanlı Örfi Hukukunun İslâm Hukukundaki Temelleri", *SÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 17, Konya 2004, s. 145-160; R. A. Kern, "Adat Hukuku", *İA*, I, 130; I. Goldzher, "Ädet", a.e., I, 137; G. Libson, "'Urf", *EP* (İng.), X, 887-888; F. H. Stewart, "'Urf", a.e., X, 888-892; Hayreddin Karaman, "Ädet", *DİA*, I, 369-373.

MEHMET AKMAN

ÖRFİ MAHMUD AĞA

(ö. 1192/1778 [?])

Osmanlı tarihçisi, şair ve hattat.

1116 (1704) yılında Edirne'de Bewvâb Sinan mahallesinde doğdu. Babası, Edirne Bostancı Ocağı bostancıbaşlarından olup 1704 ve 1710 yıllarında bu görevde bulunan ve 1131'de (1719) ölen Suhte Hacı Ali Ağa'dır. Bundan dolayı Ağazâde lakabıyla tanınır. Dedesi Medine kadılarından Lutfizâde Mehmed Efendi'dir. Edirne'de yetişti. Baba mesleğine girdi, bu arada dönemin ünlü hattatlarından hüsn-i hat dersleri gördü ve icâzet aldı. Bostancı Ocağı'nda ustalık ve bölükbaşılık yaptı, kethüdâliğe kadar yükseldi. Babasının ölümü üzerine Edirne bostancıbaşılığı görevini beklediyse de bu emeline kavuşamadı. Emekliye ayrıldıktan sonra birkaç defa İstanbul'a da giderek uygun bir görev talebinde bulundu, ancak isteğini elde edemedi Edirne'ye döndü. 1728'de Sadrazam Nevşehirli Damad İbrâhim Paşa tarafından Burgoş'taki (Lüleburgaz) İbrâhim Hanzâde evkafı mütevelliliğine getirildi. 1730 Patrona İsyanı'nda Nevşehirli'nin adamı olduğu suçlamasıyla bu görevinden alındı. Ardından Elhac Tiryâki Mehmed Paşa onu Edirne gümrük eminiğine tayin etti. Sadrazam Divitdâr Mehmed Paşa'ya yazdığı bir kasidede baba mesleği bostancıbaşılık talebini tekrarladı, fakat bu göreve getirilmedi. Bu arada eşini ve iki gün içerisinde beş çocuğunu kaybetti, duygularını *Mahabbetnâme* adlı mesnevisinde dile getirdi. Gülşenî tarikatına mensup olan Örfî Mahmud Ağa'ya zamanının önemli mutasavvıf ve şairlerinden Hasan Sezâî-yi

Gülşenî'nin mektupları vardır. Vefat tarihi ihtilâfı olup 1186'dan (1772) sonra öldüğü nakledilmektedir. Mezar taşını gördüğünü belirten Rifat Osman ise 1192 (1778) tarihini verir (*Edirne Rehnûmâsı*, s. 105). *Mefhûmü't-tevârih*'in ilk cildinin başında meçhul bir kişi tarafından 1185'te (1771) öldüğü kaydedilmiştir. Rifat Osman'a göre Şeyhi Çelebi Camii civarında, Bursalı Mehmed Tâhir'e ve Peremeci'ye göre ise İstanbul yolu üzerinde Nâzir Çeşmesi Kabristanı'na defnedilmiştir.

Eserleri. 1. *Divan*. Divanın ilk tertibi 1148 (1735) yılına aittir. Örfî daha sonra yazdığı şiirleri de ekleyerek 1168 (1755) yılında eserini yeniden düzenlemiştir. Çağdaşı Râmiz Efendi'nin nesre ve şiire kadir, hoşsohbet biri olarak nitelediği Örfî'nin (*Râmiz ve Âdâb-ı Zurfâ'sı*, s. 220) gazel ağırlıklı divanında Edirne konulu manzumelerin çokluğu dikkati çeker. Eserin beş nüshasının varlığı bilinmekte, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi nüshasının müellif hattı olduğu anlaşılmaktadır (Kütük, XI/26 [2004], s. 192-197). 2. *Mahabbetnâme*. Mesnevi tarzında kaleme alınan bir hasbihalidir. Bir nüshası müellifin *Berây-ı Şehr-i Edirne*, *Leylâ vü Mecnûn*, *Nasihatnâme* adlı eserlerinin de bulunduğu Edirne Selimiye Kütüphanesi'nde kayıtlı (TY, nr. 2195) yazmanın içerisinde. Bazı kaynaklarda bu eserler de *Mahabbetnâme* zannedilerek eserin 412 varak olduğu belirtilmiş de *Mahabbetnâme* 149, *Leylâ vü Mecnûn* 216, *Nasihatnâme* 47 beyittir (Gürgendereli, sy. 6 [2002], s. 89). Şair, kendi aşkını hasbihal şeklinde samimi duygularla anlatırken ölümle gelen ayrılığı Leylâ ile Mecnûn'un başına gelenlere benzeterek teselli bulur.

Örfî Mahmud Ağa'nın *Mefhûmü't-tevârih* adlı eserinin I. cildinin ilk iki sayfası (Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, Tarih, nr. 557)

